

УДК 343.14

Конюшин Юлія Іванівна

асистентка кафедри кримінального процесу і криміналістики

Львівський національний університет імені Івана Франка

Konyushyn Yuliia

Assistant Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminology

Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: 0000-0003-3151-7048

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9712

ДОПУСТИМІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ НАВІДНИХ ЗАПИТАНЬ У ПРЕД'ЯВЛЕННІ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ТА ОГЛЯДІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ADMISSIBILITY OF THE USE OF LEADING QUESTIONS IN PRESENTATION FOR IDENTIFICATION AND EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Анотація. Вступ. Протиправна діяльність завжди була загрозою розвитку людства та нормальному функціонуванню суспільних правовідносин. Саме тому держава, на яку покладається функція забезпечення правопорядку, повинна через уповноважені нею органи вживати максимальних зусиль для своєчасного запобігання кримінальним правопорушенням, повного і всебічного їх виявлення (розкриття), розслідування та судового розгляду щодо них кримінальних справ. Не останнє місце тут належить наукам кримінального циклу, передусім, криміналістиці й кримінальному процесу серед пріоритетних завдань яких і є, зокрема, нормативне урегулювання процедурних форм та розробка найефективніших методів і засобів протидії злочинності. За таких умов важливого значення набуває, крім іншого, постановка та вирішення завдань з напрацювань наукових знань щодо сутності та практичного застосування засобів криміналістичної тактики, одним із яких є навідні запитання.

Мета. Метою дослідження є констатація нормативного закріплення й формування теоретичних засад навідних запитань як засобу комунікації в кримінальному провадженні та обґрунтування положень стосовно допустимості розширеного їх використання під час таких процесуальних дій доказового спрямування як пред'явлення для впізнання і огляд.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) кримінальне процесуальне законодавство, що регулює під час досудового розслідування та судового розгляду порядок проведення пред'явлення для впізнання та огляд; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які провадять свої науково-практичні дослідження у царині кримінальної процесуальної діяльності, зокрема, щодо процедур слідчих та судових дій доказового спрямування.

Методологічну обґрунтованість вихідних теоретичних положень статті забезпечує діалектичний підхід до наукового пізнання соціальних явищ. Використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи: аналіз (застосовувався з метою дослідження досудового і судового пред'явлення для впізнання і огляду, що дало можливість, зокрема, виокремити їх сутність та місце в системі процесуальних дій, як і допустимість застосування під час їх проведення навідних запитань), синтез (використовувався для виокремлення нормативних і матеріально-ситуативних підстав для застосування під час пред'явлення для впізнання й огляду навідних запитань), узагальнення (застосовувався з метою формування й розвитку на основі вже наявних у спеціальній літературі позицій і думок, нових наукових підходів щодо правової та психологічної сутності навідних запитань), структурно-функціональний метод (дав можливість виокремити етапи проведення пред'явлення для впізнання та огляду, передусім, в контексті функціонування в цих діях навідних запитань) та ін.

Результати. У науковій статті розкрито правові підстави й теоретичні основи функціонування навідних запитань у таких слідчих (розшукових) та судових діях як пред'явлення для впізнання і огляд, обґрунтовано актуалізовану реальністю й потребами судочинної практики допустимість застосування навідних запитань у пред'явленні для впізнання і огляді. Навідні запитання як засіб тактики притаманний попередньому опитуванню (допиту) особи, якій будуть пред'являти для впізнання відповідні об'єкти. Законодавчо передбачений різновид цієї запитально-відповідної комунікації (опитування-допит) за структурою, змістом, прийомами й вимогами щодо її здійснення є тотожними комунікації в межах допиту у кримінальному провадженні. Зважаючи на відомі з юридичної психології чинники формування свідоцьких

показань, слідчий повинен з'ясувати зовнішні ознаки людини (у майбутньому впізнаваного об'єкта) за тією ж схемою, за якою складають криміналістично рекомендовані словесні портрети, в тім числі послуговуватися зрозумілою для суб'єкта впізнання мовою (уніфіковані зразки якої він йому і пропонує, демонстрацією наглядних елементів зовнішності та озвучуючи відповідні запитання).

Функціонування навідних запитань під час проведення різновигів досудового огляду притаманне ситуаціям, коли до проведення процесуальної дії залучаються за їх згодою свідки очевидці, свідки, які першими виявили ознаки правопорушення, потерпілі, підозрювані, зокрема тоді, коли без їх участі складно: а) виокремити об'єкт, який необхідно оглянути; б) визначити просторові межі місця огляду; в) встановити місце протиправного посягання; г) уточнити, які зміни були внесені в уречевлену обстановку місця події (себто, для здійснення усього цього за потреби їм ставлять відповідні запитання). Не передбачено заборону навідних запитань і у ст. 361 (що регламентує судовий огляд на місці) і ст. 357 (огляд (дослідження) в суді речових доказів).

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на розробці вимог допустимості навідних запитань у кримінальному судочинстві. Щоби вони, як і кожен тактичний інструмент правомірного лінгвопсихологічного впливу, стали невід'ємним елементом змагального кримінального провадження, в рамках застосування якого, слідчий, прокурор, адвокат-захисник, суддя, враховуючи всі можливі ризики мав би змогу за відповідної процедурної форми продемонструвати своє бачення фактів з використанням показань свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, експертів та інших осіб і отримувати додаткову, уточнюючу інформацію, контролювати відповіді допитуваного тощо.

Ключові слова: досудове розслідування, судове провадження, слідчі (судові) дії, навідні запитання, заперечення, допустимість.

Summary. Introduction. Illegal activity has always been a threat to the development of humanity and the normal functioning of social legal relations. That is why the state, which is entrusted with the function of ensuring law and order, must, through its authorized bodies, make maximum efforts for the timely prevention of criminal offenses, their full and comprehensive detection (disclosure), investigation and trial of criminal cases related to them. Not the last place here belongs to the sciences of the criminal cycle, first of all, criminology and the criminal process, among the priority tasks of which are, in particular, normative regulation of procedural forms and the development of the most effective methods and means of combating crime. Under such conditions, among other things, setting and solving tasks on the development of scientific knowledge regarding the essence and practical application of forensic tactics, one of which is leading questions, becomes important.

Goal. The purpose of the research is to establish the normative consolidation and formation of the theoretical foundations of leading questions as a means of communication in criminal proceedings and to substantiate the provisions regarding the admissibility of their extended use during such procedural actions of evidentiary direction as presentation for identification and examination.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) criminal procedural legislation, which regulates the procedure for presentation for identification and examination during pre-trial investigation and trial; 2) the works of domestic and foreign authors who conduct their scientific and practical research in the field of criminal procedural activity, in particular, in relation to the procedures of investigative and judicial actions of evidentiary direction.

The methodological validity of the initial theoretical propositions of the article is ensured by a dialectical approach to the scientific knowledge of social phenomena. Used general scientific and special legal methods: analysis (applied for the purpose of researching pre-trial and judicial presentation for recognition and review, which made it possible, in particular, to distinguish their essence and place in the system of procedural actions, as well as the admissibility of application during their conduct questions), synthesis (used to identify normative and material-situational grounds for application during the presentation for recognition and review of leading questions), generalization (used for the purpose of formation and development on the basis of positions and opinions already available in the special literature, new scientific approaches regarding the legal and psychological essence of leading questions), the structural-functional method (made it possible to single out the stages of presentation for identification and review, primarily in the context of the functioning of leading questions in these actions), etc.

The results. The scientific article discloses the legal grounds and theoretical foundations of the functioning of leading questions in such investigative (search) and judicial actions as presentation for identification and inspection. The admissibility of the use of leading questions in presentation for identification and inspection, updated by the realities and needs of judicial practice, is substantiated. Leading questions as a means of tactics are inherent in the preliminary survey (interrogation) of the person to whom the relevant objects will be presented for identification. The legally prescribed type of this question-and-answer communication (survey-interrogation) in terms of structure, content, techniques and requirements for its implementation are identical to communication within the framework of interrogation in criminal proceedings. Taking into account the factors of the formation of witness statements known from legal psychology, the investigator should find out the external signs of a person (in the future recognizable object) according to the same scheme, according to which criminalistically recommended verbal portraits are made, including using an understandable for the subject of recognition language (unified samples of which he offers him, demonstrating visual elements of appearance and voicing relevant questions).

Key words: pre-trial investigation, court proceedings, investigative (judicial) actions, leading questions, objections, admissibility.

Постановка проблеми. Протиправна діяльність завжди була загрозою розвитку людства та нормальному функціонуванню суспільних правовідносин. Саме тому держава, на яку покладається функція забезпечення правопорядку, повинна через уповноважені нею органи вживати максимальних зусиль для своєчасного запобігання кримінальним правопорушенням, повного і всебічного їх виявлення (розкриття), розслідування та судового розгляду щодо них кримінальних справ. Не останнє місце тут належить наукам кримінального циклу, передусім, криміналістиці й кримінальному процесу серед пріоритетних завдань яких і є, зокрема, нормативне урегулювання процедурних форм та розробка найефективніших методів і засобів протидії злочинності. За таких умов важливого значення набуває, крім іншого, постановка та вирішення завдань з напрацювань наукових знань щодо сутності та практичного застосування засобів криміналістичної тактики, одним із яких є навідні запитання.

Навідні запитання (хоча й не лише вони), передусім з огляду на їх суттєво-гносеологічну природу, містять певну інформацію, яка тією чи іншою мірою спрямована на одержання адекватної відповіді, що особливо актуально для забезпечення, досягнення й виконання, відповідно, умов, мети і завдань кримінального провадження. Головне, щоби ця інформація була допустимою (не забороненою) у доказуванні. Відмінність забороненого навідного запитання від допустимого полягає в тому, що у забороненому відповідь наперед визначена настільки, що в того, хто відповідає, відсутня реальна підсвідома реакція свободи вибору. Отже, проблема полягає і в тому, наскільки з очевидністю в запитанні виражена визначеність бажаної відповіді.

Незважаючи на реальні підстави до плюралізму оцінок, у вітчизняній криміналістичній та кримінальній процесуальній доктрині панівною є позиція про несприйняття застосування навідних запитань у судочинному пізнанні й доказуванні, в тім числі й під час проведення таких засобів цього двоєдиного процесу, як пред'явлення для впізнання та огляд. То ж постає необхідність визначення, принаймні, нормативного незаперечення й реально-практичного прояву і перспективного розширення застосування цього різновиду запитань в означених процесуальних діях на обох стадіях кримінального провадження (під час досудового розслідування й судового розгляду).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Назагал, комунікативні аспекти професійної діяльності відповідних учасників кримінального провадження вже були в полі інтересу чималої кількості дослідників як науковців, так і практиків зі сфер кримінального процесу, криміналістичної тактики, юридичної психології, теорії й філософії права

і держави тощо: Л.Ю. Ароцкера, О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, І.Є. Биховського, П.Д. Біленчука, Р.І. Благуті, Т.В. Варфоломєєвої, О.П. Ващук, В.К. Весельського, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, В.А. Журавля, Я.П. Зейкана, А.В. Іщенко, О.В. Капліної, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченка, В.П. Колмакова, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, І.І. Котюка, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, І.В. Мудрака, В.В. Навроцької, І.М. Охріменка, В.О. Попелюшка, І.В. Ракіпової, О.Д. Тихомирова, А.С. Токарської, Л.Д. Удалової, О.І. Федоренка, О.В. Фунікової, О.М. Цільмак, Ю.А. Чаплинської, В.Ю. Шепітька, Д.О. Шингарьова, М.О. Янкового та ін.

Що ж до проблематики застосування навідних запитань у тих чи інших процесуальних діях вітчизняного кримінального процесу, то безпосередніх наукових розвідок цьому, наразі, недостатньо. Лише дотично цей аспект був предметом уваги авторів монографії «Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти» [8] в якій було здійснено узагальнення нормативних і теоретичних основ та пізнавальних взаємообумовленостей судового спілкування назагал і судового перехресного допиту зокрема; розроблено низку рекомендацій, спрямованих на вдосконалення їх процесуальної регламентації, а також тактики, в тім числі із застосуванням навідних запитань. Своєю чергою, в монографії «Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження» [9] також було з'ясовано сутність, правову природу та завдання судових комунікативних дій, передусім, допиту; узагальнено проблемні аспекти практики й перспектив застосування системи тактичних прийомів в суді, в тім числі і з застосуванням навідних запитань. У дисертації «Судовий огляд: процесуальне і криміналістичне дослідження» [23] з позицій міжгалузевого підходу розглянуті доктринальні й прикладні питання проведення огляду під час розгляду кримінальних проваджень в суді, напрацьовано сучасно затребувану модель судового огляду у кримінальному судочинстві.

Ю.М. Мирошніченко у серії наукових статей [17; 18; 19; 20] останнім часом чи не найдетальніше досліджує проблематику криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ назагал з акцентом на тактичному й методичному аспектах цього явища.

Однак, попри значний доробок поза увагою авторів залишається проблема виокремлення наукової сутності, оцінки правових підстав і прикладних основ функціонування навідних запитань у таких слідчих (розшукових) та судових діях як пред'явлення для впізнання і огляд.

Метою статті є констатація нормативного закріплення і формування теоретичних засад навідних запитань як засобу комунікації в кримінальному

провадженні та обґрунтування положень стосовно допустимості розширеного їх використання під час таких процесуальних дій доказового спрямування як пред'явлення для впізнання і огляд.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) кримінальне процесуальне законодавство, що регулює під час досудового розслідування та судового розгляду порядок проведення пред'явлення для впізнання та огляд; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які провадять свої науково-практичні дослідження у царині кримінальної процесуальної діяльності, зокрема щодо процедур слідчих та судових дій доказового спрямування.

Методологічну обґрунтованість вихідних теоретичних положень статті забезпечує діалектичний підхід до наукового пізнання соціальних явищ. Використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи: аналіз (застосовувався з метою дослідження досудового і судового пред'явлення для впізнання і огляду, що дало можливість, зокрема, виокремити їх сутність та місце в системі процесуальних дій, як і допустимість застосування під час їх проведення навідних запитань), синтез (використовувався для виокремлення нормативних і матеріально-ситуативних підстав для застосування під час пред'явлення для впізнання і огляду навідних запитань), узагальнення (застосовувався з метою формування та розвитку на основі вже наявних у спеціальній літературі позицій та думок, нових наукових підходів щодо правової та психологічної сутності навідних запитань), структурно-функціональний метод (дав можливість виокремити етапи проведення пред'явлення для впізнання та огляду, передусім, в контексті функціонування в цих діях навідних запитань) та ін.

Виклад основного матеріалу розпочнемо з констатації стрижневого аспекту пропонованого нами в межах означеної тематики положення, а саме, що конструкція, запропонована ч. 6 ст. 352 КПК України (надалі — КПК), себто: «навідні запитання — це запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї», як і теоретичні (доктринальні) підходи багатьох науковців до розуміння сутності навідних запитань (зокрема, що у навідному запитанні не повинно бути жодної первісної (так званої вихідної) інформації) — є, у більшому, поверхнева й однобічна.

Не вдаватимось у деталі наших аргументів (їх вже неодноразово було викладено нами і в наукових публікаціях, і на наукових семінарах та конференціях [1; 9; 10; 11]), лише засвідчимо пропоновану чималою плеядою науковців природничу (психофізіологічну) сутність будь-яких, в тім числі й навідних запитань, а саме: що в принципі неможливо так нейтрально сформулювати запитання, щоби воно не впливало на очікувану відповідь, щоби цілковито унеможливило прояв в запитанні «...особистого судження особи, яка озвучує це за-

питання» (себто навіювального впливу (сугестії), який у більшому присутній у навідному запитанні, що, на думку опонентів більш предметнішого застосування цього засобу в різного рівня комунікаціях кримінального провадження, є чинником його неприйнятності у згаданій сфері).

У контексті кристалізації цієї сутності скористуюсь доводами Є.М. Кулішера (уродженця Києва, всесвітньо відомого американського юриста й соціолога), і не менш відомого криміналіста — психолога О.Р. Ратінова, які опонуючи майже віковим побоюванням дії вищезначеного чинника стверджували, що «... майже кожне запитання, запропоноване в будь-якій невинній формі, породжуючи у свідомості того, кого запитують певне уявлення, спонукає вмістити це відображення у збережену в його пам'яті картину стосовно явища, про яке його допитують». «Іншими словами, кожне запитання є в певній мірі навідним» [15, с. 213;] (для прикладу: в уточнювальному запитанні «Хто дзвонив підозрюваному після 19-ї години, і на який час була призначена зустріч підозрюваного з потерпілим?» не лише щось запитується, але і повідомляється (себто сугестується), що існує людина, яка телефонувала підозрюваному після 19 години, а також більш ніж чітко окреслюється призначений час зустрічі підозрюваного з потерпілими. Приховано також стверджується, що не кожну людину можна вважати такою, яка телефонувала підозрюваному в означений час, і не будь-який час можна вважати часом домовленої зустрічі. Вихідна (попередня) інформація (засновок, пресупозиція), що міститься в запитанні, складає його логічну передумову. У ній очевидно (явно) або приховано поміщена вихідна інформація, необхідна і достатня для постановки запитання і необхідна, але недостатня для її підтвердження без очікуваної відповіді [6]).

Усе це наведено з тим, що навіть зі змісту низки правових норм чинного КПК, зокрема, ст. ст. 228–231; 237; 355; 357, 358, 361, в яких закріплена можливість проведення процесуальних дій — «пред'явлення для впізнання» (досудове й судове), досудовий і судовий «огляд» (різновиди слідчого огляду, судовий огляд на місці, судове дослідження речових доказів та документів), вбачаються такі їх складові частини як: а) попередній допит чи пропозиція пояснити (для досудового і судового пред'явлення для впізнання); б) запрошення потерпілого, підозрюваного та інших учасників кримінального провадження для допомоги слідчому (для різновидів слідчого огляду); в) постановка запитань з приводу речових доказів; г) постановка запитань щодо документів; ґ) постановка запитань пов'язаних з проведенням огляду (для різновидів судового огляду) тощо.

З вищенаведеного семантично й логічно випливає, що і допит, і запрошення, і пропозиція

пояснити чи полегшити щось зробити, все це закономірно й неunikно обумовлює постановку відповідних запитань тим, кого допитують, запрошують з пропозицією щось пояснити чи допомогти. І це — факт, який безпосередньо й буквально породжений змістом вищезазначених норм КПК (чи їх науково — практичними коментарями), зокрема: а) ч. 1 ст. 228 — «Перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор, попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол»; б) ч. 3 цієї ж статті — «Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити за якими ознаками вона її впізнала» (розумій — їй ставлять запитання; так, зокрема зазначено в коментарі до ст. 228 КПК [14, с. 449]); в) ч. 1 ст. 229 знаходимо наступне: «Перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий, прокурор або захисник спочатку запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол»; г) ч. 3 ст. 237 передбачено, що: «Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний ... та інші учасники кримінального провадження». Себто, коментуючі цю норму науковці уточнюють: «... слідчий вживає заходів для забезпечення до моменту свого прибуття присутність поблизу від місця події осіб, які можуть дати необхідну інформацію: потерпілих, очевидців злочину, якщо вони відомі, інших свідків, наприклад, особи, яка виявила сліди злочину тощо. А згодом для збору попередніх відомостей опитати цих осіб і врахувати цю інформацію під час огляду з їх участю». «Під час підготовки до огляду місця події слідчому доцільно ... залучити свідків — очевидців події» [17, с. 122]; г) ч. 3 ст. 357 — «Учасники судового провадження мають право ставити запитання з приводу речових доказів свідкам, експертам, спеціалістам, які їх оглядали»; д) ч. 2 ст. 358 — «Учасники судового провадження мають право ставити запитання щодо документів свідкам, експертам, спеціалістам»; ч.ч. 1–3 ст. 361 — «У виняткових випадках суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, — за участю свідків, спеціалістів і експертів. ... Огляд на місці здійснюється згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом для огляду під час досудового розслідування. На місці огляду учасникам кримінального провадження, які беруть у ньому участь, можуть бути поставлені запитання, пов'язані з проведенням огляду».

На основі вищенаведеного, виправдано як на нас констатувати, що в межах аналізованих про-

цесуальних дій, так чи інакше відбувається або допит або надавання пояснення. А відтак — і під час пред'явлення для впізнання (як досудового так і судового, так і під час різновидів оглядів (і досудових, і судових) постановки різновидових запитань уникнути неможливо, за аналогією, як і в кожному комунікативно-вербальному акті.

З метою певної деталізації міркувань щодо неunikного функціонування в межах проведення пред'явлення для впізнання та різновидів оглядів безпосередньо навідних запитань, зазначимо таке.

Перше. Навіть за бажанням складно заперечувати можливість постановки навідних запитань в межах судового різновиду пред'явлення для впізнання, передбаченого вже згадуваною статтею 355 КПК. Адже частина друга цієї статті зазначає, що «Пред'явлення для впізнання проводиться після того, як особа, яка впізнає, під час допиту вкаже на ознаки, за якими вона може впізнати особу чи річ». Своєю чергою, означений допит в суді здійснюється за правилами проведення різновидів цієї судової процесуальної дії, в тім числі, й передбаченими ч. 7 ст. 352 КПК. Тобто, з можливістю постановки і навідних запитань.

Друге. Скоріш за все опоненти застосування навідних запитань під час допитів на стадії досудового розслідування в обґрунтування свого заперечення навідних запитань використовують аналогію закону (оскільки, як відомо, безпосередніх заборон цьому у нині чинному КПК немає). Тобто має місце поширення дії другого речення частини шостої ст. 352 КПК («Під час прямого допиту в суді не дозволяється ставити навідні запитання») і на досудові допити. Тобто — вважаючи, що всі допити на означеній стадії є прямими, оскільки суб'єктом їх організації й проведення є лише представники однієї сторони змагального процесу — обвинувачі.

Як на нас, це доволі спірне розуміння проблеми, хоча б тому, що і в таких допитах ситуативно і нормативно можуть брати участь представники й іншої сторони змагального процесу, приміром захисники підозрюваного. А вони, хай навіть лише з дозволу слідчого чи прокурора, все ж вправі також ставити запитання допитуваним особам. Відтак логічно констатувати, що ці запитання перебувають вже поза межами диференціювання допиту як прямого. Особливо, якщо захисник ставитиме запитання свідку (на допиті якого слідчим, присутній захисник підозрюваного), який за змістом показань є потенційним свідком обвинувачення.

Відтак, чи вправі захисник ставити такому свідку, а той потерпілому, навідні запитання (в тім числі і під час попереднього допиту як підготовчого етапу майбутнього проведення пред'явлення для впізнання)? На наше переконання — так!

Третє. Існує ще один аспект, який суттєво актуалізує можливість застосування навідних запитань як засобу комунікації в межах пред'явлення для

впізнання. Йдеться про те, що під час вже згаданого попереднього опитування (допиту) слідчому потрібно якісно і максимально повно з'ясувати всі обставини події, а також отримати від особи, яка згодом буде впізнавати, інформацію про загальні й характерні ознаки, риси та прикмети того чи іншого фігуранта кримінального провадження (зокрема, якщо мова йде про об'єкт впізнання — особу, тобто людину).

Необхідно зазначити, що в пам'яті людей є значні індивідуальні відмінності стосовно швидкості і точності запам'ятовування інформації, її тривалості збереження в пам'яті та готовності до її відтворення. Зважаючи на всі чинники, слідчий повинен у межах цього попереднього опитування (допиту) з'ясувати зовнішні ознаки людини (правопорушника тощо) за тією ж схемою, за якою складаються криміналістично рекомендовані словесні портрети, в тім числі послуговуватися зрозумілою для допитуваного (суб'єкта майбутнього пред'явлення для впізнання) мовою. Для забезпечення цього різновиду комунікації слідчий за потреби активізує пам'ять того, хто буде впізнавати, та допомагає йому пригадати якнайбільше ознак, що характеризують зовнішні прикмети особи, яку планують надати як об'єкт впізнання (умовно — особи правопорушника).

Іншими словами слідчий спонукає того, хто буде впізнавати спочатку пригадати необхідний уявний образ, а потім відтворити та передати йому (слідчому) інформацію про правопорушника тощо. Звичайно, це не повинно мати вигляд «налаштування» потерпілих і свідків (підказку їм ознак, за якими вони мали б впізнавати), оскільки це призведе до визнання ходу і результатів майбутнього пред'явлення для впізнання як недопустимий доказ. Однак як відомо, ефективним рекомендованим криміналістикою впродовж багатоліт засобом актуалізації пам'яті того, хто буде впізнавати, є постановка арсеналу запитань із використанням слідчим синтетичних, мальованих або композиційно-мальованих портретів, а також різноманітних фотокомпозиційних портретів (фотороботу), у тому числі з використанням комп'ютерних програм та засобів комп'ютерної графіки, що додаються до протоколу допиту. Крім цього, особливо якщо з моменту спостереження пройшов значний проміжок часу, слідчий повинен «оживити пам'ять», демонструючи попередні показання.

Все вищенаведене, як на нас, однозначно засвідчує, що тут навідні запитання можливі, якщо не сказати — неunikні. Адже демонстрація попередньо опитуваній (допитуваній) особі — так званому впізнавачу синтетичних, мальованих або композиційно-мальованих портретів (зокрема посібників (атласів) з типами і елементами зовнішності — ТЕЗ), а також різноманітних фотокомпозиційних портретів (фотороботів) у тому числі

з використанням комп'ютерних програм та засобів комп'ютерної графіки, протоколів попередніх показань — це не що інше як навідні запитання.

Підтвердження цьому також можуть слугувати й тези у вступі до щойно означеного посібника «Типи і елементи зовнішності», а саме: «Запропоновані матеріали... призначені для орієнтування очевидців, свідків і співробітників органів внутрішніх справ у виборі найхарактерніших рис зовнішності для конкретного і об'єктивного формулювання їх інформацією про зовнішність конкретних осіб. ...Третій розділ призначений для вивчення й описання зовнішності (обличчя) людини з метою різних видів її ідентифікації, правильного застосування термінології словесного портрету, створення мальованого портрета злочинця, який переховується, ... допомоги у згадуванні допитуваною особою його зовнішності для належного формування її показань».

Четверте. Стосовно окремих деталей функціонування навідних запитань під час проведення огляду, зазначимо, що якщо це різновид досудового огляду (скажімо огляд місця події чи огляд місцевості (тобто просторового об'єкта на якому вчинено злочин чи є залишки (сліди) цього злочину, зовнішній огляд трупа поза місцем події, огляд предметів, транспортних засобів, огляд документів та поштово-телеграфної кореспонденції, огляд тварин та їх трупів, огляд ділянок місцевості і приміщень поза місцем події), то прояв таких запитань притаманний ситуаціям, коли до проведення процесуальної дії, як вже було зазначено, залучаються за їх згодою свідки очевидці, свідки, які першими виявили ознаки правопорушення, потерпілі, підозрювані.

Згідно чи не всіх літературно-вербалізованих на сьогодні практичних рекомендацій, потерпілих та свідків доцільно залучати до огляду місця події тоді, коли без їх участі складно: а) виокремити об'єкт, який необхідно оглянути; б) визначити просторові межі місця огляду; в) встановити місце протиправного посягання; г) уточнити, які зміни були внесені в уречевлену обстановку місця події. Також — тоді, коли свідки першими виявили ознаки кримінального правопорушення або ж були його очевидцями. Наприклад, потерпілий може безпосередньо вказати місце, де на нього було вчинено напад; звідки нападники прийшли; в якому напрямку покинули це місце та іншу важливу інформацію, що дозволить уточненню й розширенню меж огляду, цілеспрямованій організації пошуку слідів та інших об'єктів. Не позбавлено сенсу припущення, що під час цього потерпілому ставитимуться різного роду запитання і — не лише слідчим [13, с. 21–22]. Недарма у наведеному в практикумі зі складання процесуальних документів зразку протоколу огляду безпосередньо також запропоновано варіант постановки навідного

запитання: «Слідчий СВ Індустріального ВП Дніпропетровського ВП ГУНП в Дніпропетровській області капітан поліції ... на підставі заяви Сомова С.С. про груповий розбійний напад на нього ... у присутності понятих: ..., за участю потерпілого: Сомова Сергія Семеновича ... провів огляд... Перед початком огляду переліченим особам роз'яснено їхнє право бути присутніми при усіх діях...(і так далі за текстом)... Потерпілому Сомову С.С. запропоновано уточнити місце події, що відбулася з ним 18 лютого 2016 року на перехресті вулиць Калинової та Косіора в м. Дніпропетровськ, коли від нього двома невідомими з погрозою ножом було відібрано барсетку, вказавши напрям, в якому втекли нападники» [22, с. 43].

Своєю чергою, участь підозрюваного в огляді (винятково — за його згоди) може бути продиктована процесуальною й тактичною доцільністю. Зокрема, щоби він сам брав участь або ж був присутнім під час дослідження й фіксації обставин і обстановки на місці огляду, що своєю чергою згодом унеможливить його заяву про необ'єктивність або неповноту проведеного огляду (особливо актуально для оглядів, пов'язаних із дорожньо-транспортними кримінальними правопорушеннями та порушеннями правил безпеки виробництва тощо). Звичайно, цю участь недопустимо поєднувати з допитом зазначених учасників кримінального провадження. Повідомлювана ними інформація не має самостійного доказового значення на кшталт показань. Однак їхні пояснення у вигляді відповідей на запитання слідчого в межах огляду виправдано розглядати своєрідними джерелами, передусім, орієнтуючої інформації для відповідних пошукових дій у межах цієї процесуальної дії. А це, погодьось, аж ніяк не суперечить, а навпаки, сприяє забезпеченню об'єктивності, повноти і всебічності досудового розслідування.

Що ж до застосування навідних запитань у цьому різновиді комунікації в межах слідчого огляду із залученням підозрюваного, то жодних законодавчих заборон цьому не передбачено, особливо за ситуації залучення до цієї дії й потерпілого, на чому той часто, як свідчить слідча практика у таких кримінальних провадженнях, наполягає. То ж чи можуть (хай лише з дозволу слідчого) підозрюваний і потерпілий в межах огляду і своїх пояснень комунікувати? Априорі — так!

Не передбачено таку заборону і у вже згадуваних ст. 361 (що регламентує судовий огляд на місці) і ст. 357 — (огляд (дослідження) в суді речових доказів). Більше того, на противагу слідчому огляду, судовий огляд місця — це форма продовження судового засідання, тому в його проведенні мають брати участь суд, обвинувачений, потерпілий, прокурор, захисник. Коли це пов'язано з їх інтересами, в огляді беруть участь цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники. Перелік цих

осіб, а також мету огляду, час і тактичні прийоми його проведення визначає суд [23]. Своєю чергою, участь свідка в судовому огляді необхідна, якщо він може: а) допомогти суду у відновленні обстановки на місці події; б) показати на місці, які зміни в обстановці настали внаслідок злочину; в) коли його показання стосуються окремих деталей обстановки і з'ясувати їх без судового огляду складно.

Відтак, чи допустимі навідні запитання в переліку запитань обвинуваченому, потерпілому чи свідку як учасникам судового огляду? Видається, що так! У будь-якому разі, їх озвучування як і інші питання забезпечення виїзних судових оглядів відбуватиметься за дискреції головуючого [3, с. 102; 4].

Отже резюмуємо тезою, що допустимість (недопустимість) застосування навідних запитань у кримінальному провадженні має бути обумовлена не стільки ризиком їх сугестії, скільки умовами відповідності цієї їх закономірно-природної характеристики вимогам впливу на перебіг та результати тих чи інших видів (форм) комунікації в кримінальному провадженні. Виклад цих вимог потребує окремої наукової презентації (статті тощо), в межах якої необхідно проаналізувати головню зарубіжні наукові пошуки з означеної проблеми як і відповідний нормативний матеріал (передусім, унаслідок недостатньої уваги вітчизняного права й науки до цього предмета). Для прикладу, доречно в цьому контексті дослідити доробки, Джеймса Александера Тенфорда [2], а також низку правових джерел, принаймні, Каліфорнійський кодекс доказів (18 травня 1965 р.) [7]; Правові стандарти ЄСПЛ щодо доказів і доказування у кримінальному процесі. Практика ЄСПЛ [21]; Федеральні правила доказування [24] та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Можливість застосування навідних запитань у пред'явленні для впізнання притаманна у межах попереднього опитування (допиту) особи, якій будуть пред'являти для впізнання відповідні об'єкти. Законодавчо передбачений різновид цієї запитально-відповідної комунікації (опитування — допит) за структурою, змістом, прийомами й вимогами щодо її здійснення є тотожними комунікації в межах допиту у кримінальному провадженні. Для забезпечення цього різновиду комунікації слідчий за потреби активізує пам'ять того, хто буде впізнавати, та допомагає йому пригадати якнайбільше ознак, що характеризують зовнішні прикмети злочинця, себто, запитаннями спонукає особу спочатку пригадати необхідний уявний образ, а потім відтворити та передати слідчому відомості про нього. Заперечення можливості постановки навідних запитань в межах судового різновиду пред'явлення для впізнання у межах норм ст. 355 КПК — нераціональне, оскільки ч. 2 цієї статті зазначає, що «Пред'явлення для впі-

знання проводиться після того, як особа, яка впізнає, під час допиту вкаже на ознаки, за якими вона може впізнати особу чи річ». Своєю чергою, означений допит в суді здійснюється за правилами проведення різновидів цієї судової процесуальної дії, в тім числі, й передбаченими ч. 7 ст. 352 КПК. Тобто, з можливістю постановки в тім числі і навідних запитань.

2. Потерпілих та свідків доцільно залучати до огляду місця події, коли: 1) без їх участі складно виокремити об'єкт, який необхідно оглянути; визначити просторові межі місця огляду; встановити місце протиправного посягання; уточнити, які зміни були внесені в уречевлену обстановку місця події; 2) свідки першими виявили ознаки кримінального правопорушення або ж були його очевидцями тощо, а підозрюваного (винятково — за його згоди) — щоби він сам брав участь або ж був присутнім під час дослідження й фіксації обставин і обстановки на місці огляду, що унеможливить його потенційну заяву про необ'єктивність або неповноту проведеного огляду. Цю їх участь недопустимо поєднувати з допитом; повідомлювана ними інформація не має самостійного доказового значення на кшталт показань, хоча їхні пояснення у вигляді відповідей на будь-які запитання слідчо-

го (в тім числі й навідних, стосовно застосування яких під час огляду в КПК немає) виправдано розглядати своєрідними джерелами орієнтуючої інформації для відповідних пошукових дій у межах огляду. На противагу слідчому огляду, судовий огляд місця — це форма продовження судового засідання, тому до його проведення за потреби можуть бути залучені обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, свідки й експерти, яким, згідно ч. 3 ст. 361 КПК, можуть бути поставлені запитання без жодних заборон стосовно їх форми.

Що ж до перспектив означеної проблеми, то в подальших наукових дослідженнях виправдано зосередити увагу на розробці вимог допустимості навідних запитань у кримінальному судочинстві. Щоби вони, як і кожен тактичний інструмент правомірного лінгвопсихологічного впливу, стали невід'ємним елементом змагального судового розслідування, в рамках застосування якого прокурор, адвокат-захисник, суддя, враховуючи всі можливі ризики мав би змогу продемонструвати своє бачення фактів з використанням показань свідків, потерпілих, обвинувачених, експертів та інших осіб і отримувати додаткову, уточнюючу інформацію, контролювати відповіді допитуваного тощо.

Література

1. Konyushyn Y. I. Some aspects of the natural-scientific essence of the leading question as a means of communication in criminal proceedings. *Visegrad journal on human rights*. 2022. № 1. P. 51–57.
2. Tanford J. A. *The Trial Process: Law, Tactics and Ethics*. New Providence, NJ: LexisNexis, 22. URL: <https://law.indiana.edu/instruction/tanford/web/reference/06direct.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
3. Бобров Ю. О. Актуальність створення військових судів в Україні: огляд результатів дослідження. *Публічне право*. 2019. № 3(35). С. 99–105. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/35/pdf/pp-2019-35-12.pdf> (дата звернення: 26.02.2024).
4. Виїзний судовий огляд у справі № 639/5012/17: суддя Труханович В. В. *Судова влада України: вебсайт*. 2019. URL: <https://ics.gov.ua/archive/853596/> (дата звернення: 02.02.2024).
5. Європейська конвенція з прав людини. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004# (дата звернення: 26.02.2024).
6. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf> (дата звернення: 26.02.2024).
7. Каліфорнійський кодекс доказів (18 травня 1965 р.). URL: <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCod=EVID&tocTitle=+Evidence+Code+-+EVID> (дата звернення: 13.01.2024).
8. Когутич І. І., Бабунич В. М. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2015. 160 с.
9. Когутич І. І., Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: монографія. Львів: Видавництво ТзОВ «Колір ПРО», 2019. 240 с.
10. Конюшин Ю. І. «Комунікація» і «спілкування»: дотичність до криміналістичної діяльності та співвідношення понять. *Наукові читання пам'яті Ганса Гросса: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (м. Чернівці, 09 грудня 2021 р.). ЧНУ імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2021. С. 85–90.
11. Конюшин Ю. І. Навідні запитання у кримінальному провадженні: окремі правові та загальнотеоретичні аспекти. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб.* Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.) та ін. Київ: Видавництво Ліра. 2023. Вип. 68. С. 228–244. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.23>.

12. Конюшин Ю.І. Навідні запитання: окремі аспекти поняття й допустимості у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. Вип. 76. С. 218–225. doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.76.218>.
13. Корж В.П. Огляд місця події: процесуальні особливості, криміналістичні рекомендації. Науково-практичний посібник для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції. Харків, 2018. 264 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7e32a07-d489-4d7e-bb50-1c8f53b1e8f7/content> (дата звернення: 06.02.2024).
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х. : Одисей, 2013. 1104 с. URL: <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/KPK-komentar.pdf> (дата звернення: 06.02.2024).
15. Кулішер Є.М. Психологія показань свідків. *Вісник права*. 1904. С. 201–227.
16. Лисенков М.О. Збирання доказів в умовах особливого режиму досудового розслідування. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 120–127. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2017/lysenkov.pdf> (дата звернення: 26.02.2024).
17. Мирошниченко Ю.М. Базова медаль окремої методики судового провадження: завдання, зміст, структура. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4 (77). С. 164–170. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-164-170>.
18. Мирошниченко Ю.М. Базові засади тактики судового допиту в кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 669–671. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/162>.
19. Мирошниченко Ю.М. Вплив особливостей судового допиту на зміст тактичних засобів його оптимізації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 356–359. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.66>.
20. Мирошниченко Ю.М. Загальні положення тактики судових дій у кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4(81) ч. 2. С. 172–177. doi: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-172-177>.
21. Правові стандарти ЄСПЛ щодо доказів і доказування у кримінальному процесі. Практика ЄСПЛ. *Українське право*. 2016. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/pravovi-standarty-espl-shchodo-dokaziv-i-dokazuvannya-u-kryminal%60nomu-protsesi/ (дата звернення: 26.02.2024).
22. Тимошук В.Є. Судовий огляд: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософії: 081 «Право»; Львів, 2022. 264 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/diss_Tymoshuk.pdf (дата звернення: 26.02.2024).
23. Ухвала суду № 91904520, 30.09.2020, Гадяцький районний суд Полтавської області. *YOUCONTROL*: веб-сайт. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/91904520/> (дата звернення: 26.02.2024).
24. Федеральні правила доказування. Title 28 — judiciary and judicial procedure (This title was enacted by act June 25, 1948, ch. 646, § 1, 62 Stat. 869). *Discover U.S. Government Information*. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2017-title28/pdf/USCODE-2017-title28.pdf> (дата звернення: 26.02.2024).

References

1. Konyushyn Y.I. Some aspects of the natural-scientific essence of the leading question as a means of communication in criminal proceedings. *Visegrad journal on human rights*. 2022. № 1. P. 51–57.
2. Tanford J.A. The Trial Process: Law, Tactics and Ethics. New Providence, NJ: LexisNexis, 22. URL: <https://law.indiana.edu/instruction/tanford/web/reference/06direct.pdf> (date of access: 20.02.2024).
3. Bobrov Yu.O. Aktualnist stvorennia viiskovykh sudiv v Ukraini: ohliad rezultativ doslidzhennia. *Publichne pravo*. 2019. № 3(35). S. 99–105. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/35/pdf/pp-2019-35-12.pdf> (date of access: 26.02.2024).
4. Vyiznyi sudovy ohliad u spravi № 639/5012/17: suddia Trukhanovych V.V. *Sudova vlada Ukrainy: vebсайт*. 2019. URL: <https://ics.gov.ua/archive/853596/> (date of access: 02.02.2024).
5. Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny. Konventsiiu ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.97. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004# (date of access: 26.02.2024).
6. Lohika dlia yurystiv: pidruchnyk / V.S. Blikhar, V.V. Levkulych, M.M. Oleksiuk, B.B. Shandra, V.Iu. Svyshcho, O.I. Matviienko. Vyd. 2-he, pererob. ta dop. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU “Hoverla”, 2022. 316 s. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf> (date of access: 26.02.2024).
7. Kaliforniiskyi kodeks dokaziv (18 travnia 1965 r.). URL: <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCod=EVID&tocTitle=+Evidence+Code+-+EVID> (date of access: 13.01.2024).
8. Kohutych I.I., Babunych V.M. Teoriia i praktyka perekhresnogo dopytu v sudi: protsesualni i kryminalistychni aspekty: monohrafiia. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2015. 160 s.
9. Kohutych I.I., Maksymyshyn N.M. Sudovy dopyt: protsesualne i kryminalistychnе doslidzhennia: monohrafiia. Lviv: Vydavnytstvo TzOV “Kolir PRO”, 2019. 240 s.

10. Koniushyn Yu.I. “Komunikatsiia” i “spilkuvannia”: dotychnist do kryminalistychnoi diialnosti ta spivvidnos-hennia poniat. *Naukovi chytannia pamiati Hansa Hrossa: zbirnyk tez mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Chernivtsi, 09 hrudnia 2021 r.). ChNU imeni Yurii Fedkovycha. Chernivtsi: Tekhnodruk, 2021. S. 85–90.
11. Koniushyn Yu.I. Navidni zapytannia u kryminalnomu provadzhenni: okremi pravovi ta zahalnoteoretychni aspekty. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza: mizhvidom. nauk.-metod. zb.* Kyivskiy NDI sudovykh ekspertyz; redkol.: D.V. Zhuravlov (holov. red.) ta in. Kyiv: Vydavnytstvo Lira. 2023. Vyp. 68. S. 228–244. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.23>.
12. Koniushyn Yu.I. Navidni zapytannia: okremi aspekty poniattia y dopustymosti u kryminalnomu provadzhenni. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna*. 2023. Vyp. 76. S. 218–225. doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.76.218>.
13. Korzh V.P. Ohliad mistsia podii: protsesualni osoblyvosti, kryminalistychni rekomendatsii. Naukovo-praktychnyi posibnyk dlia slidchykh, prokuroriv, politseyskykh patrolnoi ta kryminalnoi politsii. Kharkiv, 2018. 264 s. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7e32a07-d489-4d7e-bb50-1c8f53b1e8f7/content> (date of access: 06.02.2024).
14. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar / Vidp. red.: S.V. Kivalov, S.M. Mishchenko, V.Iu. Zakharchenko. X.: Odissei, 2013. 1104 s. URL: <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/KPK-komentar.pdf> (date of access: 06.02.2024).
15. Kulisher Ye.M. Psykholohiia pokazan svidkiv. *Visnyk prava*. 1904. S. 201–227.
16. Lysenkov M.O. Zbyrannia dokaziv v umovakh osoblyvoho rezhymu dosudovoho rozsliduvannia. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2017. № 4. S. 120–127. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2017/lysenkov.pdf> (date of access: 26.02.2024).
17. Myroshnychenko Yu.M. Bazova medal okremoi metodyky sudovoho provadzhennia: zavdannia, zmist, struktura. *Pravovyi chasopys Donbasu*. 2021. № 4 (77). S. 164–170. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-164-170>.
18. Myroshnychenko Yu.M. Bazovi zasady taktyky sudovoho dopytu v kryminalnomu provadzhenni. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 10. S. 669–671. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/162>.
19. Myroshnychenko Yu.M. Vplyv osoblyvosti sudovoho dopytu na zmist taktychnykh zasobiv yoho optymizatsii. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2022. № 5. S. 356–359. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.66>.
20. Myroshnychenko Yu.M. Zahalni polozhennia taktyky sudovykh dii u kryminalnomu provadzhenni. *Pravovyi chasopys Donbasu*. 2022. № 4(81) ch. 2. S. 172–177. doi: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-172-177>.
21. Pravovi standarty YeSPL shchodo dokaziv i dokazuvannia u kryminalnomu protsesi. Praktyka YeSP L. *Ukrainske pravo*. 2016. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/pravovi-standarty-espl-shchodo-dokaziv-i-dokazuvannya-u-kryminal%60nomu-protsesi/ (date of access: 26.02.2024).
22. Tymoshuk V. Ye. Sudovy ohliad: protsesualne i kryminalistychno doslidzhennia: dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. filosofii: 081 “Pravo”; Lviv, 2022. 264 s. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/diss_Tymoshuk.pdf (date of access: 26.02.2024).
23. Ukhvala sudu № 91904520, 30.09.2020, Hadiatskyi raionnyi sud Poltavskoi oblasti. *YOUCONTROL: vebsait*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/91904520/> (date of access: 26.02.2024).
24. Federalni pravyla dokazuvannia. Title 28 — judiciary and judicial procedure (This title was enacted by act June 25, 1948, ch. 646, § 1, 62 Stat. 869). *Discover U.S. Government Information*. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2017-title28/pdf/USCODE-2017-title28.pdf> (date of access: 26.02.2024).